

Marian Stepulak

Etyczne problemy badań naukowych we współczesnej psychologii

Annales. Etyka w życiu gospodarczym 8/2, 77-85

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Etyczne problemy badań naukowych we współczesnej psychologii

1. Wprowadzenie

Mówiąc o specyfice pracy psychologa jako badacza wydaje się, iż jest on wolny od problemów etycznych. Jednakże – jak twierdzi J. Brzeziński¹ – taki pogląd jest bardzo błędny. W laboratorium psychologicznym bowiem może dojść do naruszenia podstawowego prawa osoby badanej do informacji, **zachowania dyskrecji** (podkr. M.S.), wolności, autonomii, godności, podmiotowości i prywatności. Przykładem naruszania tych podstawowych wartości przez psychologów badaczy są znane eksperymenty Ascha², Sherifa i Sherifa³, Milgrama⁴, Rosenthala⁵ oraz Rosenthala, Jacobsona⁶.

Psychologowie-badacze nie są wolni od dylematów etycznych, a może nawet są bardziej na nie narażeni, niż ich koledzy psychologowie praktycy. W tym właśnie kontekście pisał R. May⁷:

Spoleczeństwo – czy chcemy tego, czy nie – wymaga od nas dostarczenia odpowiedzi na ostateczne pytania i dziedziny etyki i ducha; i oczekuje się z wielu stron, zarówno spoza nauki, jak i od wewnątrz niej, że dostarczamy tych odpowiedzi za pomocą naszych technik i maszyn. Nasz dylemat więc można sformułować w ten sposób: czy możemy mieć naukę o człowieku i jednocześnie uniknąć tendencji przekształcenia człowieka na obraz maszyn i technik, którymi posługujemy się w jego badaniach. Innymi słowy, czy możemy mieć naukę psychologii i nadal zachować wartości i charakterystyczne cechy, które czynią człowieka osobą, wartości, które tworzą jego człowieczeństwo.

W polskim kodeksie etycznym⁸ zwraca się szczególną uwagę na odpowiedzialność psychologa badacza. Psycholog bowiem, który systematycznie prowadzi badania naukowe, musi w sposób odpowiedzialny podejmować problemy naukowe zgodnie z przyjętymi wartościami etycznymi. Musi być przy tym odpowiedzialny za dobór metod badawczych umożliwiających uzyskanie wiarygodnych i rzetelnych wyników. W tych kwestiach psycholog badacz w żadnym

¹ *Metodologia badań naukowych*, PWN, Warszawa 1996, s. 129.

² *Social Psychology*, Prentice-Hall, New York 1952.

³ *Groups in Harmony and Tension*, Harper, New York 1953.

⁴ *Behavioral Study of Obedience*, „Journal of Abnormal and Social Psychology” 67, s. 371–378; *The Individual in a Social World: Essays and Experiments*, MA: Addison-Wesley, Reading.

⁵ *Oczekiwania interpersonalne. Skutki przyjętej przez badacza hipotezy*, [w:] J. Brzeziński, J. Siuta (red.), *Spoleczny kontekst badań psychologicznych i pedagogicznych. Wybór tekstów*, UAM, Poznań 1991, s. 235–339.

⁶ *Pygmalion in the Classroom*, Holt, Rinehart & Winston, New York 1968.

⁷ *Psychologia i dylemat ludzki*, PWN, Warszawa 1989, s. 234.

⁸ *Kodeks etyczno-zawodowy psychologa*, (KEZP), PTP, Warszawa 1992, s. 30.

wypadku nie może ulegać presji innych osób ani okoliczności. Dbanie o te podstawowe prawidłowości bez wątplenia wpływają na kształtowanie się u psychologa odpowiedzialności za zachowywanie tajemnicy zawodowej. Chęć uzyskania ciekawych i oryginalnych wyników może wzbudzać u badaczy pokusę manipulowania informacjami, a nawet zignorowania przyjętych zasad, dotyczących zachowania tajemnicy zawodowej.

Ważnym postulatem dla psychologa badacza musi być wyraźne akceptowanie podstawowych wartości osoby ludzkiej, takich jak: podmiotowość, godność, autonomia jednostki i prawo do **zachowania intymności**, a przez to realizowane będą również wartości społeczne. Myślę, iż warto zastanowić się nad tajemnicą zawodową psychologa w odniesieniu do takich problemów jak: informowanie klienta, kłamstwo w badaniach, upublicznianie wyników badań oraz sprawy narażania klientów na straty moralne.

2. Badania psychologiczne a informowanie klienta

J. Brzeziński⁹ wyraża przekonanie, iż relacja interpersonalna, która zachodzi między psychologiem, a osobą badaną ma specyficzne właściwości w odróżnieniu od relacji innych badaczy, którzy nie mają bezpośredniego kontaktu badawczego z człowiekiem.

Rysem charakterystycznym wielu eksperymentów psychologicznych jest utajnienie przed osobą badaną ich prawdziwego celu. Psycholog prowadzący eksperyment uważa, iż ujawnienie osobie badanej prawdziwego celu badania, poinformowanie jej o treści hipotez badawczych spowoduje, iż osoba badana będzie zachowywała się „nienaturalnie” w sytuacji eksperymentu, a uzyskane z takiego badania wyniki będą bez wartości naukowej¹⁰.

Takie postępowanie psychologów stoi w wyraźnej sprzeczności z Kodeksem Etycznym Pracowników Nauki¹¹, w którym mówi się w punkcie 2,5: *Badania, których przedmiotem jest człowiek, należy prowadzić zgodnie z przyjętymi w skali międzynarodowej zasadami deontologii. Osoby, na których przeprowadza się badania muszą być w pełni uświadomiane co do charakteru, celów i skutków badań i muszą wyrazić na nie zgodę.*

Polski kodeks etyczny¹² kładzie nacisk na ważność zagadnień etycznych już w samym podejmowaniu badań naukowych:

Podejmując badania z udziałem ludzi, psycholog starannie rozważa zgodność planowanego przedsięwzięcia z ogólnymi zasadami etyki zawodowej. Przy zatwierdzaniu planów badań podległych członków zespołu badawczego, doktorantów, czy magistrantów kierownik albo promotor powinien uwzględnić kryteria etyczne. Osoby pracujące pod czyimś kierunkiem również ponoszą odpowiedzialność za stronę etyczną badań, w tym zakresie, w jakim zależy to od ich własnych decyzji.

W kolejnych punktach KEZP podkreśla się ważność zasady dobrowolności uczestniczenia w badaniach oraz informowania osób przed rozpoczęciem badań:

⁹ Kontekst etyczny relacji: „badacz-osoba badana”, w psychologii, [w:] J. Goćkowski, K. Pigoń (red.), *Etyka zawodowa ludzi nauki*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 138.

¹⁰ Tamże, s. 139.

¹¹ *Kodeks Etyczny Pracowników Nauki*, Warszawa 1992.

¹² KEZP, 31.

Psycholog przestrzega zasady dobrowolności uczestniczenia w badaniach psychologicznych, a także respektuje prawo uczestników do wycofania się w dowolnym momencie z dalszego udziału w badaniach. Jeśli uczestnicy badań pozostają w stosunku zależności wobec prowadzącego badania jako jego studenci, klient lub pracownicy, a także wtedy, gdy istnieje możliwość społecznej presji na udział w badaniach, należy szczególnie zadbać o to, aby zasada dobrowolnego udziału nie była naruszona¹³.

Przed rozpoczęciem badań psycholog ma obowiązek poinformowania uczestników o ich celu, przebiegu, a zwłaszcza o tych aspektach badania, co do których w sposób uzasadniony można oczekiwać, że będą wpływać na gotowość uczestniczenia oraz wyjaśnić wszystkie inne aspekty badania, o które pytają uczestnicy i uzyskać ich zgodę. Jeśli planuje się zastosowanie urządzeń rejestrujących zachowania uczestników badań (kamera, magnetofon albo obserwacje z ukrycia) bezwzględnie należy o tym poinformować badanych i uzyskać ich zgodę. Dotyczy to zarówno dorosłych jak i dzieci. W wyjątkowych wypadkach informacje te można przekazać po zakończeniu badań, należy jednak wtedy zapewnić badanym możliwość odmowy zgody na wykorzystanie uzyskanych od nich danych¹⁴.

Te dwie powyższe zasady zobowiązują psychologa do utrzymania umowy, która została zawarta z osobami badanymi nie odnoszą się jednak bezpośrednio do tajemnicy zawodowej. Bardziej wyraźnie o problemie tajemnicy zawodowej mówi następujący zapis:

Psycholog dba o rzetelne przedstawienie wyników swych badań i stara się zapobiec ich niewłaściwemu wykorzystaniu. Dlatego należy zawsze uwzględniać wyniki, które nie potwierdzają hipotez badawczych, istnienie alternatywnych hipotez i alternatywnych sposobów interpretacji wyników oraz ograniczenia zasięgu generalizacji uzyskanych rezultatów. Szczególną ostrożność należy zachować przy formułowaniu praktycznych wniosków z badań¹⁵.

Ta szczególna ostrożność zapobiega nie tylko generalizowaniu rezultatów, ale też nawiązuje do uczciwości zawodowej psychologa, który zobowiązany jest do **naukowej rzetelności i prawdy**. Wnioski z badań muszą dotyczyć tego obszaru zagadnień, który znany jest także osobom badanym, nie mogą zaś dotyczyć informacji poufnych i intymnych, które dotyczą klientów przy okazji przeprowadzonych badań.

Niski poziom świadomości etycznej niektórych psychologów-badaczy wpływa nie tylko z powodu braku integracji nauk humanistycznych, ale również i z tego powodu, iż badacze nie uwzględniają integralnej koncepcji człowieka. Trudno zatem mówić o zachowaniu tajemnicy zawodowej w przypadku, kiedy klienta uważa się za „przedmiot naukowych dociekań” w imię własnego intelektualnego rozwoju z pominięciem prawa do rozwoju samego klienta.

¹³ Tamże, 32.

¹⁴ Tamże, 34.

¹⁵ Tamże, 37.

3. Problem okłamywania klienta

Problem okłamywania klienta jest bezpośrednio związany z tajemnicą zawodową. Poślugiwanie się kłamstwem podważa bowiem wiarygodność psychologa i poczucie zaufania wobec niego.

H. Schuler¹⁶ uważa, iż **wprowadzanie w błąd klienta** jest jednym ze sposobów postępowania psychologicznego, który budzi poważne zastrzeżenia moralne. Świadome wprowadzanie w błąd klienta jest rozumiane jako niepełne lub fałszywe informowanie osób badanych. Warto powiedzieć, iż w USA istnieją statystyki, według których tylko w niewielu przypadkach udzielono klientom pełnej informacji¹⁷. Aktualnie zauważa się krytyczne ustosunkowanie do tej praktyki, przedtem nie budzącej zastrzeżeń. Bez wątplenia jest to próba wyraźniejszego spojrzenia na klienta jako osobę, jak też dopasowanie standardów psychologicznych do standardów medycznych, w których jasno mówi się o dobrowolnej zgodzie pacjenta na zabieg w kontekście wcześniej udzielonej, pełnej informacji.

Zimbardo, Ruch¹⁸ uważają, iż wprowadzanie w błąd może przyjmować wiele rozmaitych form w kontekście badań psychologicznych. Można bowiem ukryć prawdziwy cel badań, lub też zasadniczą zmienną, albo też posunąć się do fałszywego informowania, czy też okłamywania badanych w momencie zawierania umowy jeszcze przed rozpoczęciem badań. Przykładami takich technik, niedopuszczalnych z punktu widzenia etyki były m.in. eksperymenty Festingera i Carlsmitha¹⁹, Schachtera i Singera²⁰, czy też Ascha²¹.

W tym momencie warto za Zimbardo, Ruch²² zacytować słowa H. Kelmana²³:

Nazbyt często wprowadzanie w błąd stosuje się nie jako ostatni ratunek, lecz jako coś oczywistego. Nasza postawa wydaje się być następująca: Jeśli można oszukać, to po co mówić prawdę? Właśnie ta bezkrytyczna akceptacja, to zrutynizowanie oszukiwania jest tym, co naprawdę mnie niepokoi.

Należy sądzić, iż niezależnie od tego, czy eksperyment był przeprowadzony zgodnie z zasadami etyki, czy też nie, należy spotkać się z klientami w celu przeprowadzenia badań posteksperymentalnych²⁴.

Innym istotnym problemem przywracania pierwotnego porządku etycznego dla osób badanych jest zastosowanie tzw. „zabiegów wyprowadzających” (ang. **debriefing**). Polega-

¹⁶ *Etyczne aspekty eksperymentowania*, [w:] J. Brzeziński, W. Poznaniak (red.), *Etyczne problemy działalności badawczej i praktycznej psychologów*, wyd. Fundacji Humaniora, Poznań 1994, s. 42–43.

¹⁷ R.J. Menges. *Openes and Honest Versus Coercion and Deception and Psychological Research*, „American Psychologist” 1973, No. 28, s. 1030–1034.

¹⁸ *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1988, s. 642.

¹⁹ *Cognitive Consequences of Forced Compliance*, „Journal of Abnormal and Social Psychology” 1959, No. 58, s. 203–211.

²⁰ *Cognitive, Social and Physiological Determinants of Emotional State*, „Psychological Review” 1962, No. 69, s. 379–399.

²¹ *Opinions and Social Pressure*, „Scientific American” 1955, No. 193 (5), s. 31–35.

²² *Psychologia i życie, op.cit.*, s. 642.

²³ *Human Use of Human Subjects: The Problem of Deception in Social Psychological Experiments*, „Psychological Bulletin” 1967, No. 67, s. 1–11.

²⁴ E. Aronson, J. M. Carlsmith, *Experimentation in Social Psychology*, [w:] G. Lindzey, E. Aronson (red.), *The Handbook of Social Psychology*, Vol. 2, M A: Addison-Weseley, Reading 1968, s. 1–79.

ją one na tym, iż odwołuje się wszystko to, co powiedziało się osobie badanej na początku eksperymentu i w trakcie jego trwania²⁵.

Psycholog stosujący zabiegi wyprowadzające, neglizujące prawdziwy, dotychczas przed badanymi ukryty cel badania, chce wierzyć, że to, co im powiedział o ich inteligencji, sposobie bycia, wyglądzie fizycznym itp. można po prostu odwołać. Można – jak sądzi – przywrócić stan początkowy, z okresu przed rozpoczęciem eksperymentu. Jeżeli zgodzimy się z punktem widzenia badacza, to musimy też zaaprobować dość nieciekawą postulat osoby badanej, jako osoby bardzo łatwowiernej i podporządkowanej badaczowi. Wystarczy bowiem najpierw powiedzieć jej, że jest nieinteligentna, albo że jest egocentryczna, aby się tym przejęła i zachowywała się w sytuacji eksperymentu tak, jak tego sobie życzy badacz, i znowu powiedzieć jej, że to nieprawda, że jest nieinteligentna czy egocentryczna, aby bez zastrzeżeń przyjęła tę nową o sobie opinię! Aż trudno w to uwierzyć, że badacze (psychologowie!) mogą poważnie traktować procedury wyprowadzające (zwłaszcza te przyjmujące postać prostych negacji) i że wierzą w ich skuteczność²⁶.

Należy dodać, iż osoby, które zdecydowały się brać udział w badaniach muszą być świadome faktu, iż psycholog badacz zapewnia im pełną dyskrecję i anonimowość w prezentowaniu wyników badań. Psycholog musi również wydać zapewnienie, że po zakończeniu badań odbędzie się wspólne omówienie uzyskanych wyników i że nawet wtedy badani jeśli zechcą, mogą wycofać ze zbioru wyników tę część, która ich bezpośrednio dotyczy. Osoby badane muszą też mieć zapewnioną możliwość kontaktowania się z badaczem po zakończeniu badania, aby omawiać z nim problemy, które powstały w związku z udziałem w badaniach psychologicznych²⁷.

Zdaniem Poznaniaka²⁸ po zakończeniu eksperymentu należy osobom badanym nie tylko dokładnie wyjaśnić prawdziwy cel badań, powody zastosowania kamuflażu, ale również przywrócić utraconą przez nich równowagę emocjonalną. Nie należy jednak udzielać klientowi informacji przykrych, np. takich, że został przydzielony do takiej grupy osób, które w socjogramie zostały uznane za najmniej lubiane. Powinna tu mieć miejsce słynna już zasada Kelmana²⁹, że po eksperymencie **nikt nie może czuć się gorzej niż przed nim**.

T. Malim, A. Birch, A. Wadeley³⁰ stwierdzają, iż mogą zdarzyć się sytuacje, kiedy pełna informacja dla uczestników badań jest niepożądana, albo psycholog-badacz nie jest w stanie jej udzielić. Zdarza się to w przypadkach poznawania przez psychologa zupełnie nowego obszaru badawczego. Badacz może wtedy powiedzieć za mało albo zostać niewłaściwie zrozumiany.

Jeżeli badacz uzna, że badanie powinno się odbyć bez uzyskania świadomej zgody badanych, istnieją dwa rozwiązania pomocnicze: można wykonać badanie pilotażowe, po którym zbiera się opinię uczestników na temat akceptowalności procedur, albo oprzeć badanie na odgrywaniu ról, w którym w pełni poinformowani uczestnicy dzia-

²⁵ J. Brzeziński, *O niektórych etycznych problemach badań naukowych w psychologii*, „Teksty” 1978, nr 3, s. 37–53; por. H. Kelman, dz.cyt., s. 7–10.

²⁶ J. Brzeziński 1991, *op.cit.*, s. 122.

²⁷ J. Brzeziński, *Metodologia badań psychologicznych*, PWN, Warszawa 1996, s.137.

²⁸ *Problemy zawodu psychologa klinicznego*, [w:] H. Sęk (red.), *Spoleczna psychologia kliniczna*, PWN, Warszawa 1993, s. 515.

²⁹ *Manipulation of Human Behavior. An Ethical Dilemma for the Social Scientist*, „Journal of Social Issues” 1965, No. 11, s. 31–46.

³⁰ *Wprowadzenie do psychologii*, PWN, Warszawa 1994, s. 187.

lają pod hasłem: „co byś zrobił, gdyby...? Tę drugą możliwość wykorzystano w słynnym eksperymencie Zimbardo nad symulowanym więzieniem.

Problem okłamywania osób badanych jest zatem zagadnieniem skomplikowanym. Jednakże wydaje się, iż współcześnie powoli zmienia swoją naturę. Przekształca się on bowiem z nierozwiązywalnego dylematu moralnego w problem, który można rozwiązać poprzez opracowanie nowych technik charakterystycznych dla badań psychologicznych. W takim przypadku będzie możliwe zachowywanie fundamentalnych zasad **tajemnicy zawodowej** psychologa badacza.

4. Upublicznianie wyników badań

Sprawa upubliczniania wyników badań przez psychologa badacza ma bezpośredni związek z przestrzeganiem tajemnicy zawodowej. Zdarza się bowiem, iż pewne informacje o charakterze osobistym wychodzą na jaw opinii publicznej. W związku z tym kodeksy etyczne wyraźnie kładą nacisk na sprawę **upubliczniania wyników badawczych**. Polski kodeks etyczny jasno określa:

Psycholog w roli badacza zdaje sobie sprawę z tego, że wyniki badań naukowych nie tylko stanowią poszerzenie obszaru ludzkiej wiedzy, lecz mogą także być wykorzystywane w praktyce społecznej. Psychologia ze względu na swą bliskość z życiem społecznym jest tą dziedziną nauki, której wyniki mogą być nadużywane w celu kształtowania przekonań i zachowania ludzi. Podejmując badania naukowe, psycholog starannie rozważa ich stronę etyczną, a zwłaszcza pozytywne i negatywne konsekwencje udostępniania wyników badań i ich wykorzystanie w praktyce społecznej³¹.

W każdym przypadku powoływania się na konkretne wyniki badań psycholog usuwa z nich wszystko, co mogłoby się przyczynić do identyfikacji osób uczestniczących³².

Psycholog dba o rzetelne przedstawianie wyników swych badań i stara się zapobiec ich niewłaściwemu wykorzystaniu. Dlatego należy uwzględniać wyniki, które nie potwierdzają hipotez badawczych, istnienie alternatywnych hipotez i alternatywnych sposobów interpretacji wyników oraz ograniczenia zasięgu generalizacji uzyskanych rezultatów. Szczególną ostrożność należy zachować przy formułowaniu praktycznych wniosków³³.

Wielu psychologów jest świadomych obowiązku właściwego zabezpieczenia wyników badań. Z. Ratajczak³⁴ twierdzi, że *moralnie naganne jest zachowanie badacza, który wiedząc, że jego wyniki mogą wpaść w niepowołane ręce, być nadużywane, czy źle zastosowane – nie interweniuje w tych sprawach.*

³¹ KEZP, 29.

³² Tamże, 35.

³³ KEZP, 37.

³⁴ *Między pokusą obiektywizmu a pułapką rygorystyki metodologicznego, czyli o problemach etycznych w psychologii*, „Nowiny Psychologiczne” 1993, nr 1, s. 49.

Identyfikowalne dane osobiste należy zakodować w taki sposób, aby były one dostępne tylko dla samego badacza. Współcześnie można mówić o wielu dobrych, głównie komputerowych technikach zabezpieczania danych³⁵.

J. Paluchowski³⁶ uważa, iż komputer ułatwia zabezpieczanie danych.

Można bowiem ograniczyć dostęp do wyników testowych albo za pomocą systemu przepustek (zgodnie z zasadą najmniejszego uprzywilejowania, czyli korzystania wyłącznie z tych danych, które niezbędne są do prawidłowego wykonania zadania), albo kodując wyniki badania, czy wreszcie rezygnując z przechowywania w pamięci zewnętrznej identyfikatorów badanych osób lub nawet wszystkich danych (natychmiast po ich komputerowej interpretacji). Z drugiej strony na twórcy oprogramowania diagnostycznego spoczywa obowiązek ochrony danych przed przypadkowym lub umyślnym ich ujawnieniem, zniszczeniem lub modyfikacją.

B. Schlosser³⁷ przestrzega jednak psychologów badaczy przed negatywnymi skutkami całkowitego, bezmyślnego zaufania technice komputerowej.

Warto na zakończenie dodać, iż Czasami psycholog winien zrezygnować ze zlecenia na rzecz zachowania dobrego imienia swojego klienta.

Problem upubliczniania wyników badań jest zatem istotnym elementem tajemnicy zawodowej w codziennej pracy psychologa badacza.

5. Narażanie klienta na straty moralne

Nadużycia dotyczące nieprzestrzegania tajemnicy zawodowej powodują u klientów szereg strat natury moralnej. Osoby badane bowiem mogą być z tego powodu narażone na cierpienie, wstyd, lęk, czy też poczucie niższej wartości.

Bardzo trafnie ten stan rzeczy oddaje zapis zawarty w polskim kodeksie etycznym³⁸.

Psycholog nie podejmuje badań, które mogłyby narazić osoby uczestniczące na cierpienie lub utratę cenionych wartości. Jeśli ważne względy poznawcze i praktyczne przemawiają za przeprowadzeniem tego rodzaju badań i nie istnieją inne sposoby uzyskania danych, należy bezstronnie rozważyć, czy spodziewane korzyści z badań uzasadniają i usprawiedliwiają ich przeprowadzenie. Przed uzyskaniem zgody na udział w badaniach należy w takich wypadkach szczególnie starannie poinformować przyszłych uczestników o ich przebiegu. Uczestnikami takich badań nie mogą być osoby w stosunku zależności wobec prowadzącego badania. Psycholog zobowiązany jest również podjąć wszelkie dostępne kroki w celu zminimalizowania przykrości związanych z badaniami i ich negatywnych skutków dla osób uczestniczących.

³⁵ H. Schuler, *op.cit.*, s. 45; por. R.F. Boruch, J.S. Cecil, *Assesing Confidentiality of Response in Social Research*, Cambridge University Press, Boston 1977.

³⁶ *Problemy etyczne psychologa w wykorzystaniu komputerów*, [w:] J. Brzeziński, W. Poznaniak (red.), *Etyczne problemy działalności badawczej i praktycznej psychologów*, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań 1994, s. 104.

³⁷ *The Future of Psychology and Technology in Assesment*, „Social Science Computer Review” 1991, No. 9, s. 575–592.

³⁸ KEZP, 33.

Z. Ratajczak³⁹ uważa, że często osoba badana doświadcza w sytuacji eksperymentalnej lęku.

Ma to miejsce szczególnie wtedy, gdy osoba badana dowiaduje się czegoś na temat swojej inteligencji, swego wyglądu fizycznego czy sposobu bycia.

Lęk przed niekorzystną oceną badacza wywołuje także lęk u osoby badanej oraz jej frustrację. Eksperymentator staje się wtedy dla osoby badanej źródłem zagrożenia, a wartością, która jest zagrożona, jest samoocena, a w konsekwencji obraz własnej osoby, własne „ja”.

Konsekwencje etyczne niewłaściwie przeprowadzonych eksperymentów, w których następuje naruszenie dyskrecji i tajemnicy są okolicznościami, które mogą prowadzić do chwilowej albo tkwiącej dłużej dezintegracji w układzie: poglądy – postępowanie moralne⁴⁰.

H. Schuler⁴¹ pisze również o skutkach przeprowadzanych eksperymentów. Jego zdaniem w odniesieniu do skutków moralnych eksperymentowania opracowano dwie metody:

1. Posteksperymentalne zadawanie pytań albo badanie reakcji badanych w inny sposób.
2. Pytanie osób nie poddanych danemu eksperymentowi o ocenę tego eksperymentu, przy czym osoby te znajdowały się w sytuacji pozornego odgrywania ról.

Ad.1. Według Schulera po zastosowaniu tej metody można wyciągnąć m.in. następujące wnioski:

- uzyskane o sobie informacje lub eksperymentalnie sprowokowane zachowania, które są zgodne z obrazem samego siebie, mogą spowodować zmiany tego obrazu; zaobserwowano w związku z tym czynienie sobie wyrzutów i złe samopoczucie;
- należy liczyć się z dużą rozpiętością reakcji na eksperymentalnie spowodowane obciążenie psychiczne;
- nie ma dowodów na to, że wprowadzenie w błąd dla celów eksperymentalnych powoduje w konsekwencji zgeneralizowaną utratę zaufania; nie ma jednak również dowodów całkowitej nieszkodliwości takich środków;
- przy braku przykrych konsekwencji osoby po wyjaśnieniu, że zostały podczas eksperymentu wprowadzone w błąd, nie oceniają eksperymentu gorzej niż przed wyjaśnieniem;
- przy dokładnym i rzetelnym posteksperymentalnym wyjaśnieniu mniejsze jest prawdopodobieństwo trwałej szkody wskutek psychicznego obciążenia podczas eksperymentu niż przy braku takiego wyjaśnienia;
- nawet dokładne i rzetelne posteksperymentalne wyjaśnienie nie daje gwarancji uniknięcia trwałej szkody przez osobę badaną⁴².

Ad. 2. Na podstawie badań⁴³ (np. Epstein, Suedfeld, Silverstein 1973) można wyprowadzić twierdzenia:

- osoby badane oczekują od eksperymentatora wysokiej, fachowej kompetencji i traktowania ich z szacunkiem;

³⁹ Tamże, 47.

⁴⁰ W. Poznaniak, *Problematyka społeczno-moralnych postaw człowieka*, „Przegląd Psychologiczny” 1974, XVII, nr 3, s. 359.

⁴¹ *Op.cit.*, s. 46.

⁴² Tamże, s. 47.

⁴³ Y.N. Epstein, P. Suedfeld, S.J. Silverstein, *Subjects' Expectations of and Reactions to Some Behaviours of Experimenters*, „American Psychologist” 1973, No. 28, s. 212–221.

- osoby badane oczekują od badacza ochrony przed nieoczekiwanymi obciążeniami psychicznymi i nienadużywania danych osobistych;
- na udział w badaniach, w których należy liczyć się z doświadczeniami bolesnymi lub obciążającymi psychicznie, nie godzi się znaczna część badanych (więcej niż 19%, a mniej niż 60%);
- osoby badane oczekują, że przynajmniej po eksperymencie nastąpi wyjaśnienie celu i znaczenia eksperymentu;
- osoby badane nie oczekują przed eksperymentem informacji dotyczącej wszystkich szczegółów eksperymentu;
- osoby badane oceniają zabiegi mające na celu wprowadzenie w błąd zależnie od ich konsekwencji; potępiają tylko takie, których konsekwencją jest szkoda psychiczna lub fizyczna.

T. Malim, A. Birch, A. Wadeley⁴⁴ uważają, iż w sytuacji wątpliwości co do etycznych aspektów badań, niezbędne jest oszacowanie kosztów (takich jak ryzyko uczestników, ryzyko badacza i reputacja całej psychologii) i korzyści (jak np. istotny postęp teoretyczny i praktyczny).

P.G. Zimbardo i F.L. Ruch⁴⁵ piszą, iż wiele badań psychologicznych miało na celu poznanie przyczyn rozmaitych patologii oraz takich zjawisk jak: lęk, strach, zależność, agresja, posłuszeństwo itp. Oddziaływanie eksperymentalne spowodowało jednak u osób badanych cierpienia emocjonalne o różnym nasileniu.

Problem dotyczący naruszenia zasad tajemnicy zawodowej odnosi się zatem nie tylko do psychologów-badaczy, ale także do osób badanych, które z tego powodu ponoszą krzywdy i straty moralne. Warto zatem przed podjęciem badań dokładnie przemyśleć tę kwestię, aby w konsekwencji nie doszło do sytuacji zaistnienia jakichkolwiek strat moralnych.

Podsumowując należy powiedzieć, iż problem tajemnicy zawodowej w działalności badawczej psychologa dotyczy w sposób szczególny takich zagadnień jak: informowanie klienta o badaniach, kłamstwo w badaniach, upublicznianie wyników badań oraz narażanie klientów na straty moralne.

Ethical Problems of Research in Modern Psychology

Summary

No psychologist conducting research is free from the dilemmas of the ethical nature. Every time, before he begins his experiment, the psychologist has a duty to inform the participants about its' purpose, conduct, and--above all--about those aspects of the experiment that may influence the subjects' readiness to participate. The use of lie to coerce the subjects into participation undermines the psychologist's own credibility as well as the subjects' trust.

The psychologist has a duty to present reliably the results of his research and strives to prevent their wrongful use.

It is worth adding that the psychologist does not undertake research that could expose the participants to pain or loss of their treasured values. The ethical consequences of the experiments that are carried out in an inappropriate way, during which there is a breach of discretion and secrecy are considered to be the circumstances that can lead to a momentary, or a more prolonged, disintegration in the relationship between the participants' views and their moral conduct.

Key words: *professional secrecy, informing the client, misinforming the participant, publication of research, endangering the client's moral well-being.*

⁴⁴ *Op.cit.*, s. 189.

⁴⁵ *Op.cit.*, s. 642.